

ВІДОБРАЖЕННЯ ПІДСВІДОМИХ ПРОЯВІВ ПСИХІКИ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Підсвідомі прояви психіки особистості відображаються через емпіричний матеріал, виявляючи психічний стан учасника зовнішнього незалежного оцінювання якості освіти. Свідоме й несвідоме обумовлює поведінку особи, суттєво впливаючи на успішність діяльності, яка супроводжується психологічним напруженням і підвищеними вимогами до її учасників.

Ключові слова: *свідоме і несвідоме, психологічна напруга, стрес, емпіричний матеріал, зовнішнє незалежне оцінювання якості освіти.*

Постановка проблеми. Дослідження у галузі психопатології, психіатрії зумовили потребу вивчення ролі та дії неусвідомлюваних чинників, що визначають потреби й потяги особистості, її поведінку.

Активність абітурієнтів у процесі складання зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) якості освіти є повторюваною емоційно напруженою працею, яка породжує постійне психічне напруження, «психологічні бар'єри» у процесі пізнання, спілкування, репродукування. Комплекс зазначених проявів, що обумовлюється свідомим і несвідомим у психіці особистості, специфічно виявляється у кожного індивіда, суттєво впливаючи на психічний стан учасників тестування та результати діяльності.

Стан дослідження. Поняття несвідомого розглядається у безпосередньому взаємозв'язку з поняттям свідомого. Проблемі дослідження несвідомого приділяли увагу Б. Спіноза (окреслив поняття неусвідомлених «причин, що детермінують бажання»), І. Кант (пов'язував несвідоме з проблемами інтуїтивного й чуттєвого пізнання), Ж. Шарко (несвідоме пов'язував з неусвідомлюваною психічною травмою), А. Шопенгауер (несвідомість визначав ґрунтом, з якого постає свідомість), І. Павлов (окреслив феномен «несвідоме психічне життя»), І. Сеченов (обстоював ідею про психічну причинність: психічний процес розгортається об'єктивно, незалежно від свідомості).

Термін «несвідоме» у глибинно-психологічному розумінні вперше використано у теорії психоаналізу З. Фрейда. Поділ психіки на свідоме і несвідоме – основна передумова психоаналізу, що тісно пов'язаний з теорією З. Фрейда про переживання у психічній діяльності особистості підсвідомих, інстинктивних потягів. Психоаналіз не

може перенести суть психічного у свідомість, але розглядає свідомість як якість психічного, яка може приєднуватися або не приєднуватися до інших його якостей.

На думку З. Фрейда, всередині людини постійно відбувається таємнича війна між прихованими у глибинах свідомості неусвідомленими психічними силами і необхідністю вижити у ворожому людині соціальному середовищі. Тому психічний елемент не буває тривало свідомим: стан свідомості швидко проходить; увлечення у цей момент свідоме, у наступну мить припиняє бути таким, але може знову стати свідомим за відомих, легко досяжних умов [6; 7]. З. Фрейд обґрунтував недоцільність ототожнення свідомої і несвідомої сфер, оскільки будь-який душевний процес детермінується несвідомою сферою, виявляючись у свідомості в завуальованому, символічному вигляді, а неусвідомлювані процеси мають латентну активність, що приховано визначає актуальну поведінку суб'єкта. Чимало психічних актів взагалі не мають змоги виявитися у свідомості, проте невидимо дестабілізують психіку.

Є. Костандова зазначає, що найважливіша властивість свідомості – її переривчастість, тобто наявність проміжків між окремими елементами, нерідко відсутність між ними зв'язків. Поняття несвідомого заповнює пробіли між свідомими психічними явищами [1; 3].

К. Горні стверджує, що людина створює навколо власного «Я» захисну структуру, яка покликана приховати від неї самої та її оточення внутрішній конфлікт, який урегульовується перенесенням власних внутрішніх конфліктів на зовнішню ситуацію та інших людей. Г. Нюнберг, З. Фрейд наголошували, що захисти формуються за умов конфлікту, негативних емоційних переживань, психологічної загрози. Особистісні вияви, що детермінуються несвідомою сферою і внутрішніми суперечностями психіки, потребують глибинного пізнання. Згідно з дослідженнями Т. Яценко, зміст несвідомого піддається не безпосередньому, а опосередкованому пізнанню, а здобутки основних напрямів глибинної психології підтверджують, що головні детермінанти дій людини закладено у психічній динамічній побудові, яка належить до несвідомого [2; 4].

Практична психологія вивчає психіку суб'єкта в її інтелектуальних, емоційних і поведінкових виявах, тому передбачає знання закономірностей цілісної психіки в єдності свідомого і несвідомого. Р. Ассаджолі акцентує на розвитку цілісної і гармонійної особистості в єдності її свідомих і несвідомих аспектів. Пізнання власної несвідомої сфери з її конфліктами, суперечностями, страхами дозволяє суб'єктові набути здатності досліджувати себе, позбутися страху, слабкості, провини й мати контроль над собою. У процесі пізнання несвідомої сфери відбувається усвідомлення центру особистості – істинного «Я», виві-

льнення психічної енергії, яка може бути спрямована на перебудову, оновлення особистості.

До виявів особистісної проблеми на підсвідомому рівні належать: відчуття дисгармонійності внутрішнього світу; агресивність як наслідок заблокованості можливостей вираження конструктивних почуттів; тривожність і немотивований страх; актуалізація почуття меншовартості; егоцентризм; зосередженість на своїх проблемах і інтересах власного «Я»; пасивність; блокування творчого потенціалу, здатності до самореалізації, адекватної саморефлексії та відображення об'єктивної реальності й інших людей; депресивні та афективні стани психіки. Особистісна проблематика супроводжується дією захисної системи психіки, що дестабілізує людину, спричинює ригідність психіки та закритість для нового досвіду. Т. Яценко доводить, що психологічні захисти, «знижуючи рівень емоційного переживання, дають можливість людині підтримувати переконання, що вона є тим, ким хоче вважати себе, незважаючи на те, що є багато даних, які заперечують ці переконання» [5; 8]. Ф. Перлз зазначав, що психологічні захисти деструктивно впливають на самооцінку суб'єкта, викривлюючи інформацію про власну поведінку, а тому «при психологічному захисті суб'єкт не завжди усвідомлює справжню доцільність власних дій». При цьому окремі форми психологічних захистів (проекція, перенесення, заміщення, раціоналізація) підтримують ілюзію просоціальної спрямованості активності, а уявлення про власне «Я» залишається ідеалізованим (див. рис. 1).

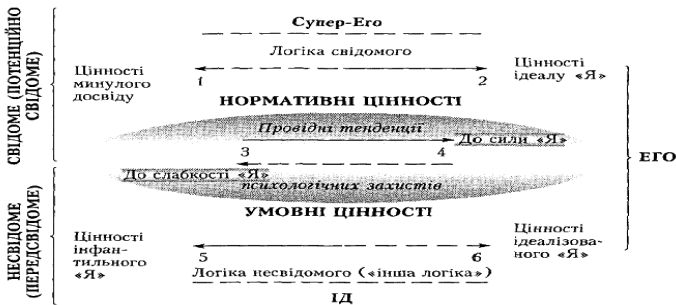

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки (за Т.С. Яценко)

Функціонування захисної системи людина не усвідомлює. Її формування значною мірою пов'язане із системою заохочень і покарань ще в дитинстві, що згодом трансформується у потребу підтримувати гідність власного «Я». Захисна система, маючи своїм підґрунтям інфантильні цінності, зрештою зорієнтована на пристосування суб'єкта до

соціуму, досягнення ним просоціальних цілей (на моделі це відображено різноспрямованими стрілками).

Методика психоаналізу тематичних малюнків (за Т. Яценко) спрямована на нівелювання деструктивних, агресивних виявів суб'єкта, підвищення його адаптованості до діяльності, забезпечує особистісну відкорогованість особи.

Науковці трактують саморегуляцію неоднозначно, як системну, структурну і функціональну якість чи як цілісну інтегральну психічну й поведінкову характеристику людини, яка виражається у здатності адекватно відображати, всебічно аналізувати й вірогідно прогнозувати діяльність [1; 7]. У лабораторіях Б.М. Теплова, В.Д. Небиліцина, В.С. Мерліна, Є.А. Климова, К.М. Гуревича саморегуляція досліджується шляхом аналізу діяльності людини, аналізу її функціональних можливостей. Результативний аспект саморегуляції поведінки людини охоплює аналіз ефективності виконуваної людиною діяльності і в звичних, і в екстримальних умовах.

А. Осипова стверджує що психокорекція орієнтована на психічно здорову особистість, яка має труднощі у повсякденному житті. Виявляючи глибинні детермінанти психіки, що деструктують функціонування суб'єкта, роблять його ригідним, психокорекція сприяє рухові до психічного здоров'я [5, с. 132].

Групова робота у напрямі саморегуляції та психокорекції полягає у прагненні допомогти розвитку особистості через зняття обмежень і внутрішніх комплексів.

Мета статті – дослідити відображення підсвідомих проявів психіки особистості у процесі ЗНО якості освіти шляхом аналізу емпіричного матеріалу учасників тестування.

Виклад основних положень. Для отримання даних про підсвідомий проявів психіки особистості використано спостереження, аналіз малюнків, результати ЗНО.

Процедура тестування характеризується чітким регламентуванням часу на етапи виконання роботи (підготовка до виконання тестових завдань і робота з тестовим зошитом), суворим контролем з боку персоналу пункту тестування за дотриманням процедури учасниками ЗНО (дотримання правил поведінки у пункті тестування, регламент), обмеженим часом (120-180 хв.) на виконання завдань дисципліни, підвищеною відповідальністю учасників тестування за успішний результат роботи. Тому у процесі ЗНО кожен малюнок учасника тестування (малюнки в чернетках тестових зошитів залишає 60–70% осіб) є вираженням емоційної сфери суб'єкта. Спонтанний характер малювання за дуже обмежений проміжок часу відкриває можливості об'єктивування

внутрішніх детермінант змісту образного матеріалу, а зміст психіки виражається символічно.

Спостереження підтверджують, що найчастіше простежуються відхилення психіки від норми – тривожність і депресія. У поведінці підвищена тривожність виявляється в нерішучості, нетерплячості, непослідовності дій. Нейротичну реакцію тривожності людина відчуває як хвилювання за власне здоров'я та здоров'я своїх рідних, поводить не впевнено у спілкуванні з іншими.

Першими ознаками аномалій, які визначаються спостереженням та бесідою, є: різка зміна поведінки; неадекватне емоційне реагування на зовнішній вплив; стійкий характер непевної поведінки й переживань (рис. 2).

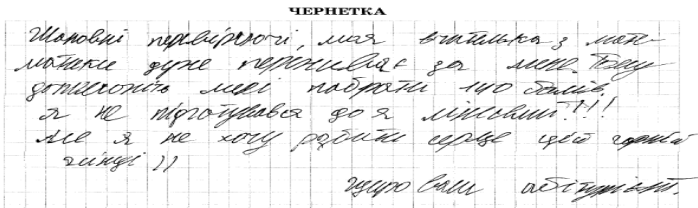

Рис. 2. Звернення абітурієнта у тестовому зошиті з математики (чернетка)

Особа усвідомлює відповідальність, розуміє сподівання інших, але не може (або не докладає зусиль) побороти власні недоліки, зокрема лень.

Реакція тривоги у процесі ЗНО під час впливову слабкого екстремального фактора більш стійка, у ній виражений психологічний й поведінковий компоненти, зокрема психологічний зміст тривоги полягає у прагненні проаналізувати зовнішній подразник та оцінити його значення (рис. 3).

Рисунок підтверджує, що у стані психологічної напруги, стресу учасник тестування більше уваги приділятиме кількості слів у тексті (пронумеровано необхідну кількість слів), а не змістові власного висловлювання, допускаючи зовсім нетипові помилки, описки, виправлення. Водночас у стані напруження, стресу одночасно з погіршенням показників роботи аферентних систем відзначається зміна низки психічних функцій, а саме:

- типові зміни концентрації уваги (підвищення швидкості огляду матеріалу за значного збільшення помилок);
- зміна характеристик пам'яті (короткочасне запам'ятовування, оперативний обсяг пам'яті, пошук у довготривалій пам'яті тощо);
- уповільнення темпу діяльності, короткотривалі зупинки у діяльності;
- прояв реакції тривоги, незначні емоційні зрушення.

ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЕННЯ

Прочитайте наведений текст.

Добро завжди має перемагати – це ми знаємо з дитинства. Але ж відомо, що будь-яка перемога пов'язана з певним насильством. Як добро має перемагати в нашому недоброму світі?

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

Орієнтовний обсяг роботи – 1 сторінка (200–250 слів). Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

Чернетка

Добро і подія висловлюваннями, це добу-
 ть перемогти. Звичайно це не завжди легко, але
 подія і найбільш надійному світі. Та і вважати,
 що це найбільш надійний світ, це в дійсності си-
 лля, але до цього потрібно кинути руку.
 Зрозуміло, що буде така перемога, не тільки
 з певним насильством. Але кожного разу треба
 когось нас примусити, або як і звичайно
 перемога завжди буде в кращу, якщо в її мо-
 мент особисті добрість чинити і сприйняти її
 цінність, тільки цим бути. Але це дуже важливо
 це тільки і чому, перемогти, перемогти тільки
 цієї і тільки насильством, бо всі ці інші
 це і це тільки перемогти, як всі ці інші, але
 це і це тільки за дані кращих намірів, а це
 найбільш важливо. Значить, всі ці інші, це
 тільки все це.

Тому вважаю, що чек і перемога добро
 в нашому світі. Суть цього висловлення є есеє
 насильство, але це все пов'язано з кращими намірами,
 що в нашому світі, це буде і тільки перемогти,
 і чому тільки, а перемога тільки мир в нашому
 світі і тільки. Це і тільки добро.

ml

Рис. 3. Власне висловлювання учасника тестування під час проходження ЗНО з української мови та літератури (чернетка)

За превалювання тестових досліджень у центрі уваги перебувають кількісні показники та використання їх у контексті поняття норми, спостерігається також розмежування у часі діагностики та корекції. Проте особливість психіки полягає у тому, що бажане, але не реалізоване витісняється, не втрачаючи активності, й може визначати поведінкові прояви особистості. Тому доречним є психодинамічний підхід, тобто цілісний погляд на психіку людини у системних взаємозв'язках свідомої та несвідомої сфер.

У межах дослідження ми вивчали і поодинокі малюнки різних учасників тестування, і кілька малюнків однієї особи. Головна увага приділялась символічному вираженню глибинного змісту через об'єктивування логіки несвідомого, що сприяло з'ясуванню внутрішніх суперечностей особистості та індивідуально-неповторного прояву функціонального стану у процесі ЗНО. Зважимо й на те, що за припущенням З. Фрейда межа між здоров'ям і хворобою, нормою і

патологією доволі прозора, оскільки сучасній людині доводиться виконувати на вимоги соціуму та культури, які не завжди сприяють її природним бажанням.

Емпіричний матеріал ілюструє, що динамічні особливості психіки маскують не лише усталеність глибинних тенденцій поведінки, а й семантичні аспекти несвідомого, пов'язані з інфантильними цінностями.

У творчості особистість представлена цілісно: свідомою й несвідомою сферами власної психіки. Кожен символ багатозначний (рис. 4–11).

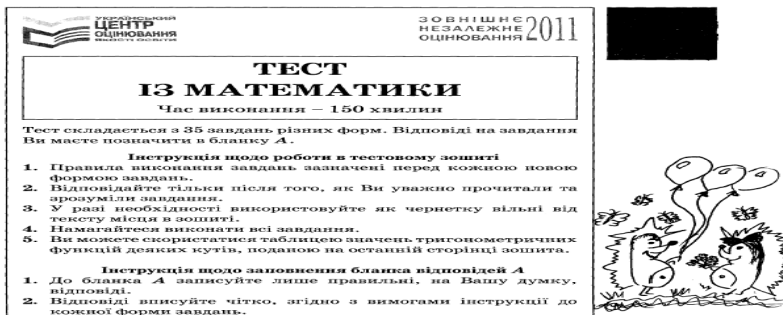

Рис. 4. Початок роботи над тестом учасника N

Малюнок на 1-й сторінці тестового зошита виконується спонтанно і є результатом відображення внутрішнього світу, фантазій. На початку тестування особа налаштована у цілому позитивно. Очевидно, що до створення невеликого малюнка спонукали прояви підсвідомого, адже сюжет зображеного абсолютно не співвідноситься ні з предметом, ні з процедурою тестування.

Зображені іграшки розрізняються за статевими ознаками. Загалом це мирні тваринки, але колоритно зображені голки свідчать про вміння захиститися (відстояти власну позицію) чи згорнутися в клубок (сховатися) від загрози.

Кульки, метелики, квіти підкреслюють ідилію картини. Але розвиток стану емоційного напруження, пов'язаний із підвищеною значущістю виконуваної діяльності, її відповідальністю, складністю діяльності, рівнем навченості й різними соціально-психологічними факторами, підкреслює заштрихований у формі квадрата варіант тестового зошита. Дещо несподіваним є рис. 5 цієї ж учасниці тестування після 150 хвилин роботи у тестовому зошиті.

Рис. 5. Завершення роботи з тестовим зошитом учасника N

Малюнок дерева, розчакнутого блискавкою, є показником надзвичайно глибоких переживань як наслідок неочікуваного неприємного фактору впливу. До того ж дерево не має ні коріння, ні ґрунту, тобто особа позбавлена підтримки, опори у цій складній для неї ситуації, адже для дерева блискавка – це майже кінець існування, а для людини криється тенденція до психологічної смерті, неіснування. Отже, навряд чи може продемонструвати хороший результат ЗНО учасниця у стресовому стані, що виник у період тестування.

Необхідність виходу енергії, яка обумовлена і свідомими, і несвідомими проявами, пояснює наявність штрихування, підписів (рис 5, 6).

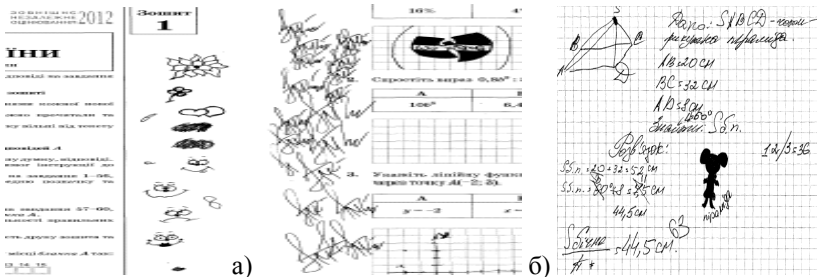

Рис. 6. Малюнок у тестовому зошиті а) з історії України (на початку тестування); б) з математики (у процесі тестування)

Урахування багатозначності символів у малюнках сприяє виявленню логіки несвідомого. За теорією С. Рубінштейна, психічне життя існує як живий пластичний безперервний процес, який ніколи не є за-

даним від самого початку, а формується й розвивається. Тому психічне відображає динамічність дійсності, при цьому зовнішні причини діють через внутрішні умови. На малюнку квіти – символ, що означає «я несу добро», але очі виражають тривогу.

Очевидно, що в ситуації «тепер і зараз» малюнок без діалогу фіксує, але не проявляє логіку несвідомого, достатньо не виявляє внутрішній конфлікт. Особистість безпосередньо не відповідає за дію ригідних психологічних механізмів, які значною мірою неусвідомлені, адже виникали позасвідомо, за умов конфлікту і драматичних переживань дитинства. Через малюнок передається складний психологічний зміст. Архетип дає змогу передавати зміст у візуальній формі, а рукою автора керує емоція (рис. 7).

Рис. 7. Малюнок у тестовому зошиті з історії України

Вираз зображеного обличчя нагадує маску коміка, але погляд і рот підкреслюють недоброзичливість, тривожність, сарказм, що є прихованою формою агресії. До того ж словесне підкреслення завершення роботи вказує, що ситуація гнітить особу, й вона прагне швидше її завершити. Логіка несвідомого не є абстрактною, вона щоразу конкретна й імперативно впливає на поведінку. А вираження у малюнку – це поведінка, яка прихована від свідомого контролю й незнана для автора. У кожному окремому елементі малюнка проглядається позиція «сидіти у своїй мушлі» (рис. 8).

Промовисто виражена потреба врятуватися із психологічно складної ситуації, що підтверджують очі потопуючого, рот наче просить допомоги, ймовірно материнської підтримки (вода за архетипом – це символ утроби), але підняті й опущені руки вказують на безвихідь. Особа несвідомо прагне різним способом вийти зі скрути – полетіти, помчати, але в кожному елементі неусвідомлено її щось гнітить, зокрема кого чи що заховано в коробці, згорткові на повітряній кулі, чи за затемненим склом автомобіля. Справді, життя для потопуючого, наче шахова дошка, яку він зміг побачити у тестовому зошиті. Як і на мал. 7, виражено психологічний тягар ситуації, що виникла, радість від завершення роботи, що супроводжується відповідними написами.

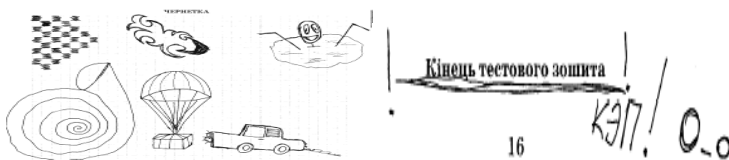

Рис. 8. Малюнок у тестовому зошиті з математики

Психоаналіз малюнків указує на наявність особистісних проблем та об'єктивованих конфліктів, що ґрунтуються на неусвідомлюваних внутрішніх суперечностях психіки та усвідомлюваних зовнішніх впливах, які особливо виявляється в умовах підвищеної емоційної напруги у процесі ЗНО (рис. 9).

Автор наче спокійний, контролює себе (охайний почерк, розділові знаки), але він не помічає, що малює у перевернутому догори зошиті; його наміри дарувати добро (квіти) якимось не поєднуються із розділеним серцем (мал. 9а). Його теж гнітить ситуація психологічної напруги, що відображається у специфічному малюнку, адже несвідоме пам'ятає все.

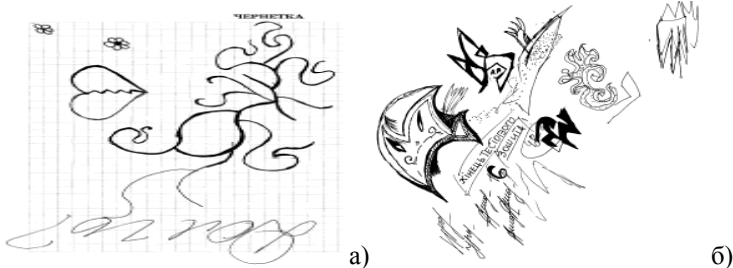

Рис. 9. Малюнки у тестовому зошиті а) з математики; б) з історії України

Автор малюнка 9б теж контролює власну поведінку щодо ситуації, зовнішніх впливів. Це ж видно з чітких охайних підписів, але агресивний проріз очей на забралі, майже всі гострі кути на елементах малюнка, рука, яка тягнеться догори – прагне вирватися з піщаної трясовини, свідчать про емоційну напругу особи, підсвідомий вияв комплексів і залежностей.

Висновки. Психічне здоров'я кожного індивіда та його прояви залежать від розвитку життєвих сил та потенціалу особи-учасника тестування, адже у сучасному світі здоровою вважають людину, яка пристосувалася до вимог культури та соціуму.

Емпіричний матеріал часників ЗНО ілюструє, що динамічні особливості психіки маскують не лише усталеність глибинних тенденцій поведінки, а й семантичні аспекти несвідомого, пов'язані з інфантильними цінностями. Тому під час підготовки випускників до ЗНО необхідно зважати на чинник впливу несвідомого на результати тестування. Дослідження доводить необхідність розробки відповідних коригуючих психологічних тренінгів для майбутніх учасників тестування, які можуть проводити шкільні психологи, психологічні служби ВНЗ за організації довузівської підготовки майбутніх абітурієнтів, а також психологи центрів соціальних служб для молоді тощо.

1. Гозман Л.Я. Психология эмоциональных состояний / Л.Я. Гозман. – М., 1987. – 176 с.

2. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика: навч. посіб. / Т.С. Яценко, Б.Б. Іваненко, С.М. Аврамченко та ін., за ред. Т.С. Яценко. – К.: Вища шк., 2008. – 342 с.

3. Левитов Н.Д. Психические состояния человека / Н.Д. Левитов. – М., 1964 – 292 с.

4. Максименко С.Д. Психология поэзии в рисунке / С.Д. Максименко, Т.С. Яценко. – К.: Педагогічна преса, 2006. – 80 с.

5. Осипова А.А. Общая психокоррекция: учеб. пособие для студентов вузов / А.А. Осипова. – М., 2001. – 512 с.

6. Сисоєва С.О. Хрестоматія з психології та педагогіки: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів непедагогічного профілю традиційної та дистанційної форм навчання / С.О. Сисоєва, Т.Б. Поясок. – Кременчук: Вид. ПП Щербатих О.В., 2008. – 400 с.

7. Фрейд З. Методика и техника психоанализа / З. Фрейд // Епсихоаналитические этюды. – Минск, 1997. – С. 47–150.

8. Cooper C.L., Payne R. (eds.) Stress at work, John Wiley & Sons, LTD, 1978.

Поясок Т.Б., Сошенко С.М. Отображение подсознательных проявлений психики личности в процессе внешнего независимого оценивания качества образования

Подсознательные проявления психики личности отражаются через эмпирический материал, проявляя психическое состояние участника внешнего независимого оценивания качества образования. Сознательное и бессознательное обуславливают поведение человека, существенно влияя на успешность деятельности, которая сопровождается психологическим напряжением и повышенными требованиями к ее участникам.

Ключевые слова: сознательное и бессознательное, психологическое напряжение, стресс, эмпирический материал, внешнее независимое оценивание качества образования.

Poyasok T.B., Soshenko S.M. Displaying of subconscious manifestations of the psychology of the individual in the process of external evaluation of education quality

Subconscious manifestations of the psychology of the individual through empirical data, showing the mental state of the individual in the process of external evaluation of education quality are represented. The conscious and unconscious causes a person's behaviour significantly affecting on the success of activity which is accompanied by psychological stress and increasing requirements to its members.

Key words: *conscious and unconscious, psychological stress, stress, empirical data, independent external evaluation of education quality.*

УДК 159.964.21

Г.О. Хомич

**ВНУТРІШНІ КОНФЛІКТИ ОСОБИСТОСТІ
ТА ЇХ ПОДОЛАННЯ У ПЕРІОД
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ**

Висвітлено міркування щодо специфіки життєдіяльності сучасної особистості, її невротизації в умовах соціально-політичної кризи, проаналізовано наслідки переживання складних ситуацій, що призводять психологічної депривації та емоційної дезадаптації.

Ключові слова: *особистість, внутрішній конфлікт, криза, екзистенційна тривога, соціальна депривація, життєвий сценарій, психологічний опір.*

Постановка проблеми. Життя особистості, незважаючи на складну структуру, напружені ситуації та перешкоди, покликане призвести до головної мети – максимальної самореалізації та внутрішньої гармонізації. Побудова власного життєвого шляху людини здебільшого спрямована на задоволення низки базових потреб, опосередкованих об'єктивними соціальними умовами та суб'єктивними обставинами.

Очевидно, що конструктивність життєдіяльності особистості, логічність її вчинків, що виявляється у спілкуванні, громадянській активності, реалізації повсякденних справ, – залежить від її внутрішньої готовності до змін, ухвалення власних сценарних рішень, здатності обстоювати свої позиції. Своєю чергою, останні тією чи іншою мірою відображають внутрішню цілісність людини, яка формується за власними законами, що мають відповідати віковій нормі та суб'єктній своєрідності. Духовна та поведінкова спрямованість сучасної особистості часто характеризується кризовістю, невротичністю, незрілістю, в основі якої, за нашими спостереженнями, лежить депривація базових соціальних потреб, їх недостатнє задоволення. Зауважимо, що депри-